

Нико С. Мартиновић

БОРБА ЗА АУТОНОМИЈУ УНИВЕРЗИТЕТА (1933—1938)

Шестојануарска диктатура је нанијела тешке ударце свим демократским покретима у Југославији. Она је настојала да најбескрупулознијом силом, која није презала од мучких убистава, сатрапских тортура у затворима, тајних суђења, робија и конфинација, обезбиједи самодржавље и власт уског броја реакционарних генерала под руководством краља Александра Карађорђевића. Краљ Александар је повјерио владу генералу Петру Живковићу, који је укинуо и посљедње остатке грађанског парламентаризма. Први задатак ове владе је био да донесе нови Закон о заштити државе и да формира специјални Суд за заштиту државе, који је судио тајно. Неограничена власт без контроле, дате је полицији и жандармерији, које су добијале посебна упутства, нарочито у погледу поступка са комунистима, који су мучени најстрашнијим мучкама, инсценирана им убиства послје дугих тортура и слати на дугогодишње робије. Од 1929—1935, прошло је стотине бораца, у око 400 политичких процеса, највише тајних, језиве полицијске тортуре и осуђено на око 4000 година робије.¹ Десетине бораца је, прије извођења пред тај суд, убијено (Буро Баковић, Никола Хећимовић, Брацан Брацановић, Марко Машановић, Мијо Орешки, Јанко Мишић, Пајо Маргановић, Јосип Дебељак, Перо Поповић-Ага, Јосип Колумбо и др.). Комунистичка партија Југославије, СКОЈ и Црвена помоћ су више него десетковане, а један дио руководства је емигрирао. Остала су жаришта револуционарног покрета, са малим бројем чланова КПЈ, у разбијеном покрету Слободних синдиката, међу сеоском сиротињом и на универзитетима (нарочито београдском).

Три владе генерала Петра Живковића од 6. јануара 1929. до 4. априла 1932. требало су тако суровим безакоњем да обезбиједи војно-полицијски апсолутизам краља Александра, и да обезбиједи лажни шестојануарски парламентаризам преко влада: Војислава Маринковића (4. априла до 2. јула 1932), Милана Сршкића (2. јула — 5. новембра 1932. и 5. XI 1932—27. I 1934) и Николе Узумовића (27. I 1934. — 18. IV 1934; 18. IV 1934. — 22. X 1934. и 22. X 1934. — 20. XII 1934), које ће таквим системом управо омо-

¹ Стеван Галогача: За амнестију. стр. 2 (Загреб, 1935).

гућити владама Богољуба Јевтића (20. XII 1934. — 24. VI 1935) и Милана Стојадиновића (24. VI 1935. — 21. XII 1938. и 21. XII 1938. — 5. II 1939) да се развију у профашистичке и петоколонашке експозитуре које, од 1939—1941, утиру пут слабљењу одбрамбене моћи и издаји земље и народа.

Мјерило оштрине и бескрупулозности војно-полицијских режима 1929—1935, а затим 1935—1939. године било је: однос према СССР-у, а затим према демократским покретима у Европи и Америци.

У том раздобљу формиран је у Паризу Међународни комитет за амнестију политичких затвореника Југославије са комитетима Француске, Белгије, и Балканским комитетом. У Балканском комитету су били, поред осталих, Светозар Прибићевић, Ромен Ролан, Анри Барбис и Малро.

У то вријеме илегално излази лист „Против Главњаче“ (Брисел и Анверс 1934—1937), „Слога радника и сељака“ (у Белгији и Француској 1931—1934), „Пролетер“ (1929—1941), „Комунист“ (1934—1937), „Ударник“ (1932—1933)², „Удар“ (1935—1936), „Револуционар“ (1932—1933), „Путник“ (1935), „Првено село“ (1938) итд.

Легално излазе политичко-књижевни листови и часописи под посредним или непосредним руководством КПЈ и СКОЈ-а: „Нова литература“ (1928—1930), „Стожер“ (1930—1935), „Линија“ (1931—1932), „Развршје“ (1932), „Ваљци“ (1933—1934), „Гранит“ (1934—1935), „На крчибџи“ (1932), „Култура“ (1933), „Наша стварност“ (1936—1939), „Жена данас“ (1936—1940), „Нин“ (1935) итд.

У свим тим публикацијама активно сарађују заједно са професионалним револуционарима студенти.

Полиција је безобзирно гушила сваки дах слободоумља, али, и поред тешке кризе која је захватила револуционарни покрет, Универзитет као жариште револуционарне мисли није успјела да сломи. Он је био, нарочито београдски, једно од најзначајнијих упоришта револуционарне мисли у Југославији.

Револуционарну традицију Београдског универзитета, као једну од водећих експозитора КПЈ, развило је Удружење студената комуниста (1919—1922) а затим Удружење студената марксиста (1922—1929).

Ударци шестојануарске диктатуре на демократске слободе и упоришта су угрозили, али не и уништили, аутономију Универзитета. Универзитет, нарочито београдски, остали су посљедње оазе слободне мисли у шестојануарској диктатури. На универзитету су се задржале политичке организације као и фракција КПЈ, која се касније развила у Универзитетски комитет КПЈ. Наравно, да су шестојануарски режими настојали да тамо

² Неки подаци из књиге В. Драговић: Српска штампа између два рата САН, Београд 1956.

ојачају националистичке елементе који су проводили политику шестојануарске диктатуре. То се радило и преко мањег броја професора Универзитета. Али студентска омладина помогнута демократски оријентисаним професорима се није дала сломити. Основни задатак студентског покрета и напредног дијела професора је био да сачувају аутономију Универзитета. Борба за очување аутономије Универзитета у суштини је значила борбу против монархистичког апсолутизма, борбу за демократске слободе земље и за слободу науке без чијег поштовања нема слободе ни једне земље. Борба за аутономију Универзитета неминовно је водила у борбу против свих диктаторских мјера шестојануарског режима који је прогонио, конфинирао, подвргавао суровим тортурама, слао пред специјални суд за заштиту државе и осуђивао на дугогодишње робије најбоље борце Југославије међу којима и велики број студената (Ивана Милутиновића, Радована Вуковића, Стевана Митровића, Радосава Љумовића, Јована Мариновића, Васа Прљу, Филипа Бајковића, Слободана Шкеровића, Антона Колендића, Блажа Орландића, Милована Биласа, Крста Попивоцу, Петра Радовића, Видака Марковића и др.). Треба напоменути да су врло истакнуте биле и студенткиње из Црне Горе: Бина Врбица, Васе Павић, Даница Мариновић и др. Иако у јеку највишег терора, студенти су у јесен 1931. године почели са јавним демонстрацијама за одбрану аутономије Универзитета. Демонстрације су продужене и идуће године, ради чега је у јануру 1932. године затворен Универзитет а многи студенти похапшени и конфинирани у родна мјеста. Режим се озбиљно забринуо проблемом како да савлада Београдски универзитет. Настајао је да разводи борбу на њему, па је у јесен 1933. године изабрао за професора социологије познатог Лењиновог противника Петра Струве. Овом професору су студенти онемогућили да проговори и једну ријеч на приступном предавању, избацујући паролу „Доље издајник Лењинов“! а на два каснија предавања му је уопште онемогућено да се појави.

Доласком Хитлера на власт црни облаци фашизма су почели да својим сјенкама затамњују и Балкан и охрабрују апсолутистичке и профашистичке режиме. Крајем 1933. године је у Лајпцигу почело инсценирано суђење трибуну међународног пролетаријата Георгију Димитрову. Студенти Београдског универзитета су борбу Димитрова схватили као дио своје борбе. Зато је, у знак протеста, једна одређена група од 10—12 студената крајем 1933. године каменицама разлупала прозоре њемачког посланства у Крунској улици у Београду (Младен Петерностер, Војин Кртолица, Вукман Крушчић и др.). Када их је полиција похватала у Главњачи су били подвргнути страховитој тортури.

Борбено искуство 1931—1933. које је студенте афирмисало као борце за слободу и у народу, условило је активизацију снага на Универзитету да се на општем плану борбе уједине све демократске снаге у јединствени фронт за одбрану аутономије Уни-

верзитета и демократске слободе. Студенти марксисти, који су иступали као „група напредних студената“ поставила је себи за циљ да у прољеће 1934. год. заузме на изборима за Студентско правничко друштво, управу ове организације као најмасовније на Универзитету. Двадесет предлагача је истакло листу на челу са студентом права Лазаревићем (он је касније отишао на робију, а по повратку са робије извршио је, у нервном растројству, самоубиство.) До десет сати ујутро водили су студенти комунисти и када су режимски елементи видјели да губе Правни факултет дали су знак полиијци и њеним сарадницима у профаштичкој студентској организацији ОРНАС, који су пиштољима и ножевима напали на Универзитет с намјером да упадну унутра и покаже његову аутономију, али су били спријечени од студената. У програму Студентског правничког друштва је била бескомпромисна борба за аутономију универзитета, укидање школарине за сиромашне, а за имућније прогресивна школарина, предавање менза и Студентског дома на управу студентима и сл. Пошто је управа Универзитета, спроводећи линију владе, саботирала студентске захтјеве, студенти су у мају 1934. заказали велике демонстрације на којима су поставили своје политичке и економске захтјеве садржане углавном у неприкосновеном признању аутономије Универзитета, укидању нумерус клаусус-а увођењем прогресивне школарине и давањем самоуправе студентима у економским организацијама. Напоре са тим истицала је учвршћивање акција за јединством свих демократских снага на Универзитету. На линији одбране аутономије Универзитета раде следећа стручна, економска и културна удружења Београдског универзитета:

Студентско правничко друштво, Централно удружење студената технике, У.С.Г.Т., УСМЕТ, Удружење студената архитектуре, Удружење студената технологије, Удружење југословенских медицинара, Удружење студената агрономије, Удружење студената шумарства, Удружење студената теолога, Удружење студената за српскохрватски језик и југословенску књижевност, Удружење студената за француски језик и књижевност, Педагошко-филозофско удружење, Студентско историјско удружење, Удружење студената математике, Удружење студената физике, Удружење студената хемије, Удружење студената биологије; Општа студентска менза, Студентска задруга „Самопомоћ“, Удружење студената против туберкулозе, Удружење студенткиња, Академско позориште „Петар Кочић“ „Стјепан Митров њубер“, „Вардар“, Академско пјевачко друштво „Обилић“, Летовалишнички савез, Удружење студената планинара, Академско апстиненско друштво „Истина“, Клуб студената есперантиста.

Иза ових студентских удружења стајао је Акциони одбор који је обједињавао све програматске акције, а иза Акционог одбора су били руководства политичких партија: КПЈ и СКОЈ-а, Демократске, Радикалске, (Аца Станојевић), Земљорадничка (Јоце

Јовановића), Лијеве земљорадничке (др Драгољуба Јовановића), Републиканске (пријатеља Јаше Продановића) и др. политичке групе, Универзитетском комитету КПЈ је био главни циљ да преко Акционог одбора створи јединство студентског покрета по свим актуелним проблемима. У најтежем периоду борбе студентско јединство 1934—1937. руководиоци овог комитета су били: Боко Ковачевић³ и Рифат Бурчевић,⁴ а Акционог одбора Вељко Влаховић и Војо Деретић.⁵

Уколико је растао јединствени студентски покрет утолико је оштрица реакције против њега била оштрија. Нарочито су се провокацијама и инцидентима истицали агенти Управе града и профашистичка група ОРНАС. Они су у јануару 1935. године инцидентирали напад на Студентску мензу када је полиција ухапсила 15 студената и 18. I исте године, интернирала за концентрациони логор у Вишеграду. Судбина интернираних студената у Вишеграду је била неизвјесна: гоњени су на принудни рад, тучени, бацани у самице и мучени. Поводом тога је формиран Акциони комитет за ослобођење другова из Вишеграда на челу којег је био Светозар Вукмановић, студент права.⁶ Заказане су демонстрације са штрајком за 1. II 1935. године. Полиција је блокирала Универзитет. Студенти су се забарикадирали и борили од 8 ујутро до 10 сати увече. Захтјев је био пуштање интернираних другова из Вишеграда на слободу. У овој борби погинуо је око 4 сата послје подне Мирко Срзентић, студент права из Улциња. Полиција је употребила сузавац и у пуној ратној опреми, касно у ноћ, продрла на Универзитет газећи његову аутономију. Рањено је неколико студената међу којима Мирко Томић, Вукман Крушчић и Нико Срзентић. Полиција је том приликом ухапсила преко 300 студената, од којих је 30 интернирала у концентрациони логор у Вишеград, а један дио конфинирала у родна мјеста. Поред осталих интернирани су: Мирко Томић, Младен Патерностер, Васо Б. Мартиновић, Вељко Влаховић, Светозар Вукмановић, Цвијетин Мијатовић, Угљеша Даниловић, Вукман Крушчић, Већеслав Цимер, Ерих Кош, Драгиша Ивановић, Ранко Симић, Вуко Бајагић, Драгослав Мутаповић и др. Сахрана Мирка Срзентића је претворена у праву демонстрацију против насиља, злочина режима над демократским снагама Југославије. Његова погибија у читавој земљи активизирала је све демократске снаге у борби за јединство свих антифашистичких снага које ће се, мало касније, наћи у Народни фронт слободе, чије се акционо јединство показало на великим опозиционим зборовима у Никшићу, 5. августа 1935, у Крагујевцу 25. августа 1935. год.

³ Погинуо у Шпанији 1938.

⁴ Погинуо у НОБ-и 1942.

⁵ Погинуо у НОБ-и 1941.

⁶ Светозар Вукмановић: Успомене из студентских дана. Црвени универзитет 1919—1941, стр. 126. Београд 1966.

Без обзира на драстичне методе режима, народно незадовољство против насиља је расло и добијало све организовану форму. На иницијативу Црвене помоћи поведена је масовна акција за амнестију политичких затвореника у којој се помињу политичка убиства од Стјепана Радића до Мирка Срзентића. Захтјеви за амнестију су послати из Словеније, Хрватске и Србије, као и од појединача, група и друштава из разних мјеста у унутрашњости земље.

Режим је постајао бјесомучнији. Није презао од најсвирепијих злочина. На Универзитету је реакција била у пуном залету. Режим је хтио пошто-пото да угуши аутономију Универзитета и то је могао преко својег ректора. Смијењен је ректор Иван Баја и за новог ректора је постављен Владимир Боровић. Режим се надао да ће преко њега моћи да спроведе свој план. Први задатак режима је био да уведе посебну полицију, која би била орган ректората. Већ је била донесена одлука и чекало се да се једног дана појави да уређује на радном мјесту. Увођењем универзитетске страже као полицијског органа у згради Универзитета, била би потпуно уништена аутономија Универзитета коју није успјела да уништи у свом налету ни шестојануарска диктатура. Уједињена студентска омладина је организовала и објавила генерални штрајк на дан када је требало да се појави на дужности код универзитета полиција. Студенти су организовали страже око свих универзитетских зграда са задатком да не дозволе приступ непријатељима аутономије универзитета. Пред Патолошким институтом Медицинског факултета београдског универзитета био је 4. IV 1936. на стражи одбране аутономије универзитета Жарко Мариновић, студент права из Цетиња. Потпомогнут полицијом, Мариновића је, с леђа, камом у срце, убио један припадник националистичке студентске организације. Смрт Жарка Мариновића 4. априла 1936. године је још више збила редове напредне студентске омладине у борби за своја и народна права.

Дан погибије Мирка Срзентића, 1. фебруара, напредна југословенска студентска омладина прогласила је још 1937. године за Дан одбране аутономије Универзитета, а дан погибије Жарка Мариновића, 4. април, за Дан студената.

Ова два студентска празника су толико зближили и ујединили студенте Београдског универзитета и његових огранака у Скопљу и Суботици, са студентима Загреба и Љубљане, да се тек од 1936. године може говорити о стварном акционом јединству уједињене студентске омладине Југославије.

На линији те традиције, у борби за аутономију Универзитета и демократска права народа, гину у Загребу 1937. године студенти: Крсто Љубичић и Орле Марковић (умро у болници).

Између београдских, загребачких и љубљанских студената организују се на заједничкој политичкој платформи договори и акције током 1936—1938, године. Београдски универзитет успије-

ва да последије 25-тодневнoг штрајка, 29. априла 1936. године добију свог ректора, Драгослава Јовановића, који је јавно изјавио режиму и Влади: Ја знам шта радим и зашто радим. Најгоре што они могу направити (мисли на режим и полицију, пр. Н.М.) — то је да ме убију. Нек изволе, ја их у томе не могу спречити“.⁷

Под ректорством др Драгослава Јовановића⁸ студентски покрет је забиљежио крупне резултате. Послије двадесетпетодневнoг штрајка 1936. године, дошао је прави студентски ректор. Очувана је аутономија Универзитета. Остварена је у периоду 1936—1939. солидна сарадња ректора и професора Универзитета са представницима студентског покрета. У мају 1936. године Управу Удружења студената правника узели су у своје руке студенти марксисти који су тада иступали под именом „Народни студенти“. При овом најмасовнијем удружењу формирана је „Комисија за проучавање села“ која је уводила студенте, преко детаљних анкета, у научно истраживачки рад и уз то омогућавала студентима повезивање са сеоском сиротињом и политички рад са њом на јединству радничке класе, напредне интелигенције и сеоске сиротиње.

Студентски покрет Београдског универзитета проширио је своје везе поред веза са хрватском и словеначком омладином, са међународном антифашистичком омладином преко међународних конгреса. Представници студентске омладине Београда већ су 29. II — 1. III 1936. учествовали на Међународном омладинском конгресу за мир у Бриселу, а за Први свјетски омладински конгрес, који је одржан у Женеви од 31. VIII — 6. IX 1936. на Београдском универзитету је организован Мировни одбор. Овај Одбор, борећи се за међународни мир и колективну безбједност иницирао је оснивање таквих одбора у разним нашим покрајинама. Београдски студенти су учествовали и на Другом свјетском омладинском конгресу одржаном од 16—23. VIII 1938. На овим конгресима је југословенска омладина достигла значајну међународну афирмацију, нарочито преко говора свог представника Ива Лоле Рибара.

Акциони одбор је, уз сарадњу са професорима и ректором, 1937. године завршио изградњу Дома студенткиња.

Поред Акционог одбора који је био легални политички представник Београдског универзитета формирају се: Одбор студентских економских организација, Културни одбор студентских удружења и Студентски мировни одбор. Велику улогу у овом периоду одиграло је Потпорно удружење. Ово друштво је створено као резултат добре сарадње студената и професора. Студенти су добијали преко помоћи која се давала мензама јефтину храну а усто су могли да добију преко овог удружења и позајмице. У-

⁷ Успомене Наш рекорд и ми, *Београдски студент*, ванредни број 30. августа 1939, стр. 2.

⁸ Др Драгослав Јовановић је умро у Београду 23. јула 1939. године.

дружење студената против туберкулозе је посебно помагало студентима обојелим од ове болести којих је на Београдском универзитету, од 14.000 било преко 1.500 евидентираних.

Културни одбор је руководио цјелокупним културним и научним радом студената: организовао по свим факултетима дебате клубове, затим књижевне вечери, концерте и сл.

У овом периоду студентска удружења покрећу свој орган „Студент“ (од 15. марта 1937—25. јуна 1938) и књижевни часопис „Млада култура“ (3. март 1939. — јуна 1940).

У овом периоду је много урађено и на ширењу здравог спорта.

Веома велики успјех представља сарадња студената са универзитетским властима на снижењу школарине. Успјело је да се избори да сви студенти чији домаћи доходак није опорезован више од 800 дин. годишње, да се ослобађају школарине, а изнад 800 дин. је уведена прогресивна пореза. Смањене су уписнине и разне друге таксе. Донијети су и неки прописи којима се олакшавају студије.

У политичком погледу студенти су у периоду 1936—1938. дали пуни допринос борби за јачање демократских снага у земљи. Они су се активно борили за амнестију политичких осуђеника, за јачање колективне безбједности преко организације Друштва Народа. За међународни мир и безбједност у свијету, против фашистичких и ревизионистичких сила инспирисаних политиком Осовине Рим-Берлин, за владу Народног споразума, за националну равноправност у Југославији, за популаризацију Совјетског Савеза, за јачање балканске солидарности у борби против империјализма и фашизма итд.

Они су у том тешком периоду дали свој пуни допринос народној борби којој је била на челу КПЈ у стварању масовног антифашистичког фронта против рата и фашизма на међународном плану, што је потврдило и велико учешће наших студената у борби шпанског народа 1936—1938. (у којој су погинули и истакнути студенти из Црне Горе: Мијат Машковић, Мојсије Стефановић, Вукашин Радуновић и др.), а на унутрашњем плану борбе за демократске слободе, слободу борбе мишљења, против апсолутизма свих облика, против пљачке и корупције, против масовних и тајних убиства, тајних судова и сл.

Тако је свијетли период борбе за аутономију Универзитета 1933—1938. био школа студената револуционара која је високо дигла заставу слободе наших народа борећи се на домаћем и међународном плану за друштво у којему ће бити човјек највиша вредност.